

Історія України

DOI: 10.3110/consensus/2021-01/007-018

УДК (UDC) 94 (477.52) "1917/1923" : 374.7

«ПРОСВІТИ» КОНОТОПСЬКОГО ПОВІТУ В 1917–1923 рр.

В'ячеслав Артюх

кандидат філософських наук,
доцент Сумського державного
педагогічного університету
імені А.С. Макаренка,
м. Суми, Україна
e-mail: vartyukh@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4119-1571>

У статті простежується становлення та специфіка діяльності осередків товариства «Просвіта» на території Конотопського повіту в добу Української революції (1917–1921) та перші роки совєтської влади. Розкриваються такі форми діяльності товариства як організація початкової освіти, театральної справи, функціонування просвітянських бібліотек та конструювання образу поета Тараса Шевченка як «батька» української нації. Наголошується на національному характері діяльності товариства.

Ключові слова:

«Просвіта», Конотопщина, Українська революція, театр, освіта, бібліотеки, Тарас Шевченко

THE “PROSVITA” FELLOWSHIP CENTRES OF THE KONOTOP COUNTY IN 1917–1923

Vyacheslav Artyukh

Candidate of Philosophical
Sciences, Associate Professor,
Sumy State Pedagogical
University named after
A.S. Makarenko,
Sumy, Ukraine
e-mail: vartyukh@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4119-1571>

The article covers the peculiarity of activities and the emergence of the “Prosvita” fellowship centres on the territory of the modern Konotop district of the Sumy region during the period of the Ukrainian revolution (1917–1921) and the first years of the Soviet state. Such forms of activities of the fellowship as organizing the primary education, conducting theatre performances, maintaining educational libraries, forming the historical consciousness and creating the image of the poet Taras Shevchenko as a “father” of the Ukrainian nation are examined within the article. The national character of the fellowship is emphasized in the current publication. The fact that the “Prosvita” fellowship centres in Konotop county were established right after the Ukrainian Central Rada emergence in Kyiv is stated. During the period of UNR the “Prosvita” fellowship centres of the Konotop county eagerly supported the revolutionary parliament of Ukraine

and its policy. Actually they were the representative centres of the Ukrainian Central Rada in the region. Concerning the relationship of the “Prosvita” fellowship with the Bolshevik authorities the article defines that the latest, though considering the fellowship centres anti-revolutionary, did not counteract their activities in the first half of 1919. The occupation of the region by the Russian Denikin Voluntary army caused the escalation of the repressions against the members of the fellowship. Since the middle 1920 the Bolshevik authorities began the practice of state controlling. Due to the activity of the Bolshevik political education 42 organizations had been established on the territory of the modern Konotop county by the beginning of 1922. The articles comes to the conclusion that during its short seven year history (1917–1923) the “Prosvita” fellowship of the Konotop county provided the cultural ascension which accompanied national-liberation struggles of the Ukrainian people. Moreover, the “Prosvita” movement turned into the main organizational form of engaging the vast strata of the society into the active participation in that process.

Keywords: “Prosvita”, Konotop county, Ukrainian revolution, theatre, education, libraries, Taras Shevchenko

Артюх В. (2021). «Просвіти»
Конотопського повіту в 1917–
1923 рр. *Консенсус*, 1, 7–18.

URL:
<https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/2>

У процесах модерного українського націєтворення, починаючи з середини XIX ст., важливу відіграють різні культурно-просвітницькі організації. У своїй діяльності вони зреалізують двояку функцію: забезпечуючи певний рівень освіченості простого народу, вони в той же час привносять у його свідомість і українську ідею. До такого типу організацій належали «Громади», «Січі», «Соколи», Українські клуби, наукові товариства, театральні та музичні гуртки тощо. Та найвідомішою і найважливішою серед них є безперечно товариство «Просвіта», що виникло у Львові у 1868 р. Діяльність цієї організації була перенесена на землі Наддніпрянської України в часи першої російської революції (кінець 1905 р.), а розквіт її припав уже на період 1917–1923 рр., тобто на часи Української революції та перші роки советської влади.

У XX – на початку XXI ст. ми маємо великий масив історичної літератури, в якій досліджуються найрізноманітніші аспекти діяльності цього товариства. Та все одно недосліджені проблеми залишаються. Одним з подальших напрямків наукової роботи може бути заглиблення аналізу просвітянського руху на первинний, локальний рівень його діяльності. Мова йде про регіональні та сільські «Просвіти». Щодо вивчення просвітницького руху в цьому напрямку у такому, наприклад, адміністративному регіоні як Сумщина, то тут наукові дослідження вже розпочалися.

Варто назвати роботи В. Голубченка¹, Г. Діброви², В. Нестеренка³, Г. Івануценка⁴. Продовженням цих досліджень є й наша розвідка. Її мета: з'ясування особливостей становлення та функціонування «Просвіти» на території Конотопського повіту (частина якого зараз входить до Сумської області) в добу Української революції та перші роки советської влади.

Після Лютневої революції 1917 р. в Петрограді у Києві 3-4 березня була створена Українська Центральна Рада, своєрідний український революційний парламент. Центральна Рада, задекларувавши курс на досягнення української територіально-культурної автономії у складі нової демократичної Росії, розпочала роботу з відродження української мови, українізації освітніх закладів, заснування культурно-освітніх установ. Це привело навесні 1917 р., з одного боку, до відродження по всій Наддніпрянській Україні старих, дореволюційних «Просвіт», з іншого боку, до масового виникнення сотень нових просвітянських осередків. Швидкість і кількість їх виникнення в 1917 р. не могли не вражати. Відразу вкажемо, що «Просвіти» активно підтримували політику Центральної Ради і, фактично, були її представниками на місцях. Як писав тоді відомий мовознавець Олекса Синявський: «Просвіта» – «се найхарактерніша і найулюбленіша на Україні дитина Революції»⁵. В уяві теоретиків просвітянського руху завдяки діяльності цього товариства серед неосвічених селянських мас повинно утворитися «тіло нації, живий національний організм з первісної аморфної хохлацької національної протоплазми»⁶. А тому «Просвіти» – «се ніби маленькі лабораторії, в яких темний заляканий український народ переробляється в велику могутню націю»⁷. Не в останню чергу саме через діяльність осередків «Просвіти» були підняті на новий рівень процеси українського національного самоусвідомлення, вони виступали тут головними «українізаторами» малоросійського народного середовища через систему освіти, бібліотек, театральної й хорової діяльності, курсів українознавства, читання лекцій тощо.

До 1917 р. «Просвіти» на Конопщині не існувало, але зв'язки конотопців з тоді

¹ Голубченко В. «Просвіта» Сумщини в контексті формування національної самосвідомості: історія та сучасність. *Світогляд-Філософія-Релігія: Зб. наук. пр.* Суми, 2011. № 1. С. 221-230.

² Діброва Г. В обороні рідного краю (З історії роменської «Просвіти» 1917-1924 рр.). *Літературно-мистецькі та історичні контексти формування національної державності в добу Української революції 1917-1921 рр. та їх педагогічна інтерпретація в сучасній освітній діяльності: матеріали обласної науково-практичної конференції з он-лайн трансляцією, 21 березня 2018 року.* Суми, 2018. С. 101-108.

³ Нестеренко В. Товариства «Просвіта» на Сумщині в роки окупації (1941-1943 рр.). *Суспільно-політичні процеси на українських землях: зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 21 травня 2013 р.* Суми: СумДУ, 2013. С. 41-43.

⁴ Івануценка Г., Артюх В. Джерела до історії Товариства «Просвіта» в Сумах (1917-1918 рр.). *Сумський історико-архівний журнал.* 2019. № XXXIII. С. 33-46.

⁵ Синявський О. Просвіта. *Рідне слово.* 1917. 3 червня. С. 1.

⁶ [Коряк] Торський В. Українська державність і нова роля «Просвіти». Харків, 1918. С. 51.

⁷ Олійник Т. «Просвіти» на Україні. *Нова громада.* Харків, 1917. 30 листопада. С. 2.

існуючою організацією були налагоджені ще в дореволюційні часи. Справа в тому, що в центрі губернії, місті Чернігові, це товариство було засноване наприкінці 1906 р. і проіснувало до 1911 р. У реєстрі членів Чернігівського товариства «Просвіта» на кінець 1907 р. можна спостерігати, що із 323 його членів 3 були якраз із Конотопу (Ємельянов Петро, Свириденко Митрофан, Рубісов Микола)⁸.

Відразу після Лютневої революції, 11 березня, у Конотопі українці організували своє Українське товариство на чолі з лікарем залізничної лікарні та колишнім депутатом II Державної думи Росії Миколою Рубісом (Рубісовим) (1866–1917). Заступниками у нього обрали Тихона Осадчого та З.К. Тарловського. При товаристві засновувались культурно-просвітні відділи. 18 березня був затверджений статут Українського товариства та закладені співочий і драматичний гуртки. Серед завдань, які перед собою ставило це товариство були й такі: «розвиток національної свідомости в народі, заснування українських шкіл, кооперативів, книгозбірень, народніх домів і націоналізація існуючих». А 19 березня опівдні на майдані біля Соборної церкви була проведена панахида за Тарасом Шевченком⁹. Та зрозуміло, що Українське товариство з культурно-просвітніми відділами при ньому, це ще не товариство «Просвіта».

І лише 4 грудня 1917 р. був створений тимчасовий комітет Конотопського товариства «Просвіта», який запросив жителів міста й повіту взяти участь у загальному організаційному зібранні, запланованому на 15 грудня. Передбачалося, що Конотопська «Просвіта» «після першого ж з'їзду представників селянських «Просвіт», має перетворитись у «Повітову спілку Просвіт»¹⁰. Такий повітовий з'їзд у грудні справді відбувся. Одним із питань, яке вирішувалося на ньому було завдання вчителям засновувати по селах повіту «Просвіти» й провадити іншу позашкільну роботу¹¹.

Тому перші «Просвіти» були організовані по селах Конотопського повіту. Це відбулося на Великдень, 2 квітня, у селах Соснівка та Підлипне. У зв'язку зі своїм заснуванням, Підлипенською «Просвітою» була випущена того ж 2 квітня листівка-заклик до українців із зазначенням цілей своєї діяльності, що завершувалася гаслом «Най жие незалежна Україна!!!». Потрібно сказати, що історія зі створенням «Просвіти» у Підлипному сягає ще дореволюційних часів. Справа й тому, що її членами стали молоді люди (Ялисей Лисенко, Гнат Крицький, Микола Ткач, Улян Ворона, Іван Довгий, Микита Лакиза, Михайло Тхор, Гнат Безпалій, Кіндрат Поляченко), які ще десь близько 1910 р. заснували в селі український гурток. Очолив його Ялисей Лисенко. Він же став і засновником «Просвіти». Київська газета «Рада» у 1913 р. повідомляла про заборону місцевою владою й церквою ставити свідомій

⁸ Справоздання Товариства «Просвіта в Чернигові за 1907 рік. Чернигов, 1908. С. 305–309.

⁹ *Черниговская земская газета*. 1917. № 30. 14 апреля. С. 9–10.

¹⁰ *Державний архів Сумської області* (далі – ДАСО). Листівки. № 2672.

¹¹ Конотопська повітова українська вчительська спілка. *Черниговская земская газета*. 1918. № 41–42. С. 8.

молоді цього села українські спектаклі¹². А в 1914 р. члени українського гуртка організували в Підлипному на власні кошти ще й нелегальну бібліотеку української літератури, прочитані книги якої послужили для багатьох із них початком національного виховання. Та перед самою революцією бібліотека була виявлена урядником, «від якого прийшлося відкупатися»¹³.

Члени Підлипенської «Просвіти» за своїми політичними вподобаннями розділилися на «левноносців» та «михайлоносців». Перші відстоювали ідею самостійної України, «михайлоносці» ж стояли за федерацію у складі Росії¹⁴. Мабуть саме «самостійницька» частина товариства й випустила вищезгадану листівку¹⁵.

Відомо також, що у Підлипному на місцевих виборах до волосної народної ради 27 серпня «Просвіта» у блоці з партією українських соціалістів-революціонерів та Селянською спілкою здобула перемогу¹⁶. А через деякий час більшість членів Підлипенської «Просвіти» взагалі переходить до складу цієї партії українських соціалістів-революціонерів¹⁷.

Ще відомо, що влітку 1917 р. Підлипенська «Просвіта» встигла видати, надрукувавши у Конотопській друкарні, п'ять брошур: № 1: «Організуйтеся або голодай», № 2: «Український катехизис (з нагоди трьохрічного ювілею Підлипенської Товариської Книгозбірні)», № 3: «На апостольським престолі чернець годований сидить», № 4: «Пісні й вірші народньої волі» та № 5: «Програм Української Народньої Партії»¹⁸.

А ось до «Просвіти» у с. Соснівка спочатку записалося близько 100 чоловік і були утворені три секції: театральна, бібліотечна та вечірні курси грамоти. Та розпочати роботу змогла лише бібліотечна¹⁹.

19 травня «Черниговская земская газета» повідомляє, що і в с. Попівка «украинская группа открыла... «Просвіту» и по вечерам в ней бывают чтения для народа»²⁰. Навесні 1917 р. була організована «Просвіта» в с. Малий Самбір. При ній була створена невеличка бібліотека (120 книг) та виписані такі газети як «Народна воля», «Нова Рада», «Боротьба», «Літературно-Науковий вісник» та «Українська

¹² *Рада*. 1913. № 193. 24 августа. С. 4.

¹³ *ДАСО*. Ф. Р-7641. Оп. 5. Спр. 887. Арк. 72-723в.

¹⁴ *Нова Рада*. 1917. № 24. 27 квітня. С. 2.

¹⁵ Між іншим, коли організатор осередку Ялисей Лисенко став делегатом Першого Всеукраїнського з'їзду «Просвіт», що відбувався в Києві 20-23 вересня 1917 р., то на його посвідченні внизу зліва була прикладена печатка товариства якраз із зображенням лева, що спирається на скелю (як і на гербі м. Львова) [*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України* (далі – *ЦДАВО України*). Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 22].

¹⁶ *Черниговская земская газета*. 1917. № 74. С. 4.

¹⁷ *ДАСО*. Ф. Р-7641. Оп. 1. Спр. 322. Арк. 5-53в.

¹⁸ *Нова Рада*. 1917. 6 липня. С. 4.

¹⁹ *Черниговская земская газета*. 1917. № 90-91. 24 ноября. С. 5.

²⁰ *Черниговская земская газета*. 1917. № 37. С. 7.

школа». Як уже говорилося, «Просвіти» активтивно підтримували політику Української Центральної Ради. І Мало-Самбірська «Просвіта» тут виключенням не була. 10 вересня вона (разом з осередком Селянської спілки) надіслала Українській Центральній Раді та її виконавчому органу – Генеральному Секретаріатові привітання, в якому було завірення, що в разі якого-небудь насильства контрреволюційних сил над Українською Центральною Радою все селянство виступить їй на допомогу²¹.

5 листопада 1917 р. в Чернігові відбувся губернський з'їзд «Просвіт». Організація цього з'їзду була слабенькою і тому на нього від приблизно 80 «Просвіт» губернії прибуло лише 9 делегатів, причому 5 – із Конотопського повіту (Красно-Колядин, Митченки, Соснівка, Гиравка, Кошари). Із доповідей на цьому з'їзді дізнаємося, що Гиравську «Просвіту» на ньому представляв Тихін Осадчий (1866–1945), відомий громадський діяч, теоретик кооперативного руху і голова Чернігівської селянської спілки. Ще до Лютневої революції він був членом Київської «Просвіти». Делегат від Кошарівської «Просвіти» Стрілець на цьому з'їзді повідомив, що хоча в товаристві 300 чоловік і 6 членів Ради робота організації ще не розпочата. На з'їзді був прийнятий також статут спілки «Просвіт», а ось створення самої губернської «Спілки Просвіт» було відкладене до другого з'їзду²².

У листопаді ж місяці виникла й «Просвіта» в с. Дептівка. 3 і 6 грудня вона заявила про себе постановкою п'єси Івана Тогобочного «Борці за мрії». На виручені від продажу квитків кошти були виписані газети й закуплено театральне майно. Крім того, частину коштів віддали ще й солдатам-інвалідам. Також просвітяни Дептівки збиралися відкрити школу для дорослих, але бажаючих навчатися було небагато²³.

Отже, у 1917 р. ми маємо дані про заснування на території сучасного Конотопського району принаймні 8 «Просвіт» (м. Конотоп, сс. Підлипне, Малий Самбір, Попівка, Кошари, Соснівка, Гиравка, Дептівка).

На початку 1918 р. у с. Великий Самбір селянами було організовано Селянську спілку, Курінь вільного козацтва та «Просвіту». Як писала «Черниговская земская газета»: «До “Просвіти” відношення дуже гарне. Кілька разів були улаштовані під орудою тутешніх вчительок вистави. На здобуті гроши зробили декорацію, виписали газети: “Народну волю”, “Раду” і “Чернігівщину”. Деякі із селян уже почали балакати і про “народній дім”»²⁴.

За часів Української Держави гетьмана Скоропадського (кінець квітня – перша половина грудня 1918 р.) розвиток просвітянського руху зіштовхнувся з новими труднощами. У багатьох місцях розпочалися переслідування «Просвіт» з боку урядовців з російським шовіністичним світоглядом. Так, конотопський повітовий

²¹ *Черниговская земская газета*. 1917. № 82–83. 27 октября. С. 9.

²² *Черниговская земская газета*. 1917. № 90–91. 24 ноября. С. 5–6.

²³ *Черниговская земская газета*. 1918. № 7–8. С. 5–6.

²⁴ *Черниговская земская газета*. 1918. № 5–6. С. 10.

староста Сергій Кандиба (із давнього малоросійського козацького роду) почав забороняти функціонування «Просвіт» на території повіту. Як засвідчує звіт Бориса Будника, відрядженого Чернігівською губернською «Просвітою» для інспектування повітових осередків цієї організації, під час зустрічі з ним і Сергій Кандиба, і його помічник Михайло Фененко поводитися грубо, погрожували («Вас нужно учить пулями и штыками») і, врешті, вигнали з будинку. Як можна зробити висновок, причиною таких дій був «общерусский» імперський світогляд цих посадовців, звідсіля їх шовінізм, і, як наслідок, несприйняття просвітництва простого народу українською мовою та й українства, в цілому²⁵. Із того ж звіту дізнаємося, що з українських організацій у цей час у м. Конотоп залишилася лише одна українська книгарня на Гоголівській вулиці, де крім книг та шкільних підручників можна було придбати ще й газети «Нова Рада» та «Робітничка газета».

Після антигетьманського повстання, зречення влади Скоропадським і відновлення УНР кількість «Просвіт» починає поступово зростати. Так, наприклад, у другій половині грудня 1918 р. за підписом голови Конотопської повітової народної управи Тихона Осадчого до Міністерства народної освіти (департамент позашкільної освіти) був надісланий звіт про наявні в Конотопському повіті культурно-просвітницькі організації. Із нього випливає, що на грудень місяць відновили свою роботу дванадцять осередків «Просвіт» Конотопського повіту (у Конотопі, Батурині, два осередки у Бахмачі, Гириявці, Попівці, Мітченках, Голінці, Красному, Дмитрівці, Соснівці та Гайвороні)²⁶.

«Просвіти» повіту продовжили свою діяльність і після зайняття Конотопщини військами Червоної армії у січні 1919 р. Більшовицький комісаріат з народної освіти при ревкомі Конотопського повіту видав тоді свій циркуляр, у якому пообіцяв, що за умови, якщо «Просвіти» та інші культурницькі організації «в своей просветительской работе не преследуют целей, противных задачам самой Революционной власти»²⁷, то їхній роботі вони перешкоджати не будуть, а будуть навіть допомагати і захищати. Лояльні «Просвіти» були приписані до позашкільного підвідділу Конотопського повітового відділу народної освіти.

Тому, вже у січні 1919 р. Конотопська «Просвіта» береться організувати перший український хор повіту²⁸. А в березні спробували вирішити проблему, поставлену ще в грудні 1917 р. – організувати нарешті «Спільку Просвіт Конотопського повіту»²⁹.

Великого значення надавали «Просвіти» формуванню образу Тараса Шевченка як «батька» української нації. І тут важливу роль відігравали свята, які влаштовувалися членами цієї організації до днів народження (10-11 березня) та

²⁵ ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 367. Арк. 162–163.

²⁶ Там само. Спр. 380. Арк. 263в.

²⁷ *Кооперация и жизнь*. Конотоп, 1919. № 5. 1 марта. С. 2.

²⁸ *Кооперация и жизнь*. Конотоп, 1919. № 2. 15 января. С. 18–19.

²⁹ *Кооперация и жизнь*. Конотоп, 1919. № 7. 1 апреля. С. 19–20.

перепоховання в Україні (22 травня) великого Кобзаря. У проведенні таких свят брали участь всі «Просвіти» повіту. Так, 16 березня 1919 р. Конотопська «Просвіта» впорядкувала для своїх членів «сімейну» вечірку. Програма вечірки складалася зі співів, декламацій та гри на кобзі. Був прочитаний також реферат про життя і творчість Тараса Шевченка. Крім того «Просвіта» випустила ще й брошуру «Тарасу Григоровичу Шевченку з приводу 105 роковин його смерті», яка продавалася на цьому ж святі³⁰.

Святкування Шевченківських роковин по селах відбувалося переважно в школах. Заняття тут припинялися і свято проводилося часто 2–3 дні підряд. У 1919 р. більшовицьке керівництво Конотопщини зобов'язувало місцеву владу і культурницькі організації, щоб ними з 9 і до 17 березня «було впоряджено в кожному селі виставу, концерт, літературну вечірку, лекцію, або щось інше по змозі щоб достойно згадати незлим тихим словом Тараса Григоровича і цим сповнити його великі заповіді. Всі товариства Просвіти повинні впорядити в своїм селі свято всіма своїми силами, а коли нема змоги впорядити свято самотужки, то слід закликати до помочі людей сусідньої Просвіти. Краще на декілько днів пізніше впорядити свято, ніж зовсім не впорядити»³¹.

А в червні–липні 1920 р. керівництвом КП(б)У було прийнято ряд рішень, які свідчили про їхнє бажання прямо підпорядкувати собі ці просвітянські організації, перетворивши їх на «свої» структурні установи, що вели культурницьку роботу на селі. У липні Народним комісаріатом освіти УСРР був розроблений новий зразковий статут, в якому був чітко зафіксований класовий принцип щодо членства в «Просвітах» та пряма залежність цих організацій від повітових відділів народної освіти. Керівництво місцевих «Просвіт» бралось на повне державне утримання. До того ж Радою народних комісарів УСРР, за аналогією з російським, для керівництва всією культурно-освітньою сферою республіки 14 грудня 1920 р. був створений Головний комітет політосвіти. Повітове відділення політосвіти діяло при Конотопському відділі народної освіти і фактично вся робота осередків «Просвіт» повіту з 1921 року тепер проводилася під його безпосереднім контролем.

Новопосталі політосвіти пішли на відновлення старих та організацію нових «Просвіт». У звіті Конотопської політосвіти за 1920 р. наголошувалося, що серед недоліків роботи місцевих «Просвіт» – це те, що в основному їх діяльність була спрямована на постановку спектаклів. Та все ж при Мало-Самбірському товаристві малася й хата-читальня, а при ній бібліотека, в якій було всього 480 книг. Ще раз підкреслювалося, що існує гостра нестача україномовної літератури. Тут для відвідувачів бібліотекар влаштував читання вслух³². Свою хату-читальню у 1920 р. мала й Конотопська Загребельська «Просвіта».

³⁰ *Кооперация и жизнь*. Конотоп, 1919. № 8. С. 11.

³¹ *Кооперация и жизнь*. Конотоп, 1919. № 5. 1 марта. С. 4–5.

³² ДАСО. Ф. Р-4565. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 4.

На 1921 р. повітовою політосвітою було заплановано подальше розширення мережі «Просвіт»: передбачалося, що вони повинні бути у кожному селі³³. Та розширити кількість сільських «Просвіт» не вдалося і найбільше їх у повіті існувало саме у 1920 р. – 42³⁴. На вересень 1921 р. їх кількість зменшилася до 38³⁵, а на початок 1923 р. їх залишилося вже 22³⁶. Всі вони навесні 1923 р. остаточно припинили свою діяльність.

На початку 20-х рр. «Просвіти» були вже не єдиними організаціями, що проводили свою національно-культурницьку роботу на селі. Там, де не їх було, а інколи де вони й були, більшовицькою владою створювалися хати-читальні, а у волосних центрах з 1921 р. також і селянські будинки (сельбуди, сільбуди). І ці новопосталі організації об'єктивно ставали суперниками «Просвіт» за здобуття симпатій серед сільського населення і особливо серед молоді. Головним напрямком роботи «Просвіт» у цей час, як вже було сказано, залишається постановка спектаклів та бібліотечна діяльність. Крім того, у 1922 р. деякі «Просвіти» Конотопського повіту брали участь і в кампанії з ліквідації неписьменності серед сільського населення за місцеві кошти³⁷.

Та з осені 1922 р. намічається чітка тенденція щодо ліквідації «Просвіт». Було вирішено, що вони, як певні організаційні форми, не відповідають потребам більшовицької просвітницької політики на селі й їх потрібно замінити тими культурницькими установами, за якими б не тягнувся смисловий шлейф петлюрівського самостійництва, а також стереотипи «інтелігентсько-куркульської гуртовщини» як «гнізда дрібнообивательських низькопробних культурницьких уподобань». Тут, правда, траплялися й виключення. Так, чомусь саме наприкінці 1922 р., 22 грудня, Городищенський драматичний гурток, що плідно діяв кілька років перед цим чомусь вирішив врешті-решт реорганізуватися у товариство «Просвіта»³⁸.

У листопаді місяці 1922 р., у зв'язку з тим, що Конотопська міська «Просвіта» не мала свого приміщення та «хороших керівників» вона була «влита» в конотопський

³³ Там само. Спр. 23. Арк. 123в.

³⁴ Там само. Спр. 102. Арк. 3.

³⁵ Осередки «Просвіт» функціонували в таких населених пунктах повіту: 1. м. Батурин, 2. с. Обмачеве, 3. с. Матієвка, 4. с. Городище, 5. с. Красне, 6. с. Митченки, 7. с. Попівка, 8. Вирівка, 9. с. Хижки, 10. с. Підлипне, 11. с. Соснівка, 12. с. Гайворон, 13. сл. Осіч, 14. м. Бахмач, 15. с. Курень, 16. с. Тиниця, 17. с. Григорівка, 18. с. Білі Вежі (Кочубейщина), 19. с. Великий Самбір, 20. с. Малий Самбір, 21. с. Сем'янівка, 22. с. Дубов'язівка, 23. с. Шпотівка, 24. с. Гириєвка, 25. с. Дептівка, 26. м. Красний Колядин, 27. с. Коренець, 28. с. Дмитрівка, 29. с. Рубанка, 30. с. Кропивне, 31. х. Щуча Гребля, 32. м. Конотоп. Загребельська, 33. с. Кошари, 34. с. Фесівка, 35. с. Коханівка, 36. м. Конотоп. Міська «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка, 37. с. Курилівка, 38. х. Воскресенський. [ДАСО. Ф. Р-4565. Оп. 1. Спр. 905. Арк. 6-8].

³⁶ ДАСО. Ф. Р-4565. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 43.

³⁷ Там само. Арк. 433в.

³⁸ Там само. Спр. 915. Арк. 8.

«Дом Просвещения»³⁹. Мабуть востаннє нагадала вона про себе організацією святкування чергових роковин Тараса Шевченка 10 березня 1923 р. Збереглася така програма святкового концерту:

«Українське товариство «Просвіта» міста Конотопу
Програм
святкування роковин Т. Г. Шевченка,
котрий намічає Т-во виконати

1. Реферат що до Шевченка.
2. Хор виконає кілька пісень на слова Шевченка та посвяти йому.
3. Деклямація на слова Шевченка та посвяти йому.
4. Оркестр струнний виконає декілька пісень на слова Шевченка та посвяти йому.
5. Бандура виконає декілька дум та пісень.
6. Драм-гурток виставе п'єсу «Невольник» або яку іншу що до Шевченка.
7. Хор виконає декілька пісень на слова Шевченка та посвяти йому.

Весь програм буде: слова Шевченка – кобзарь та посвяти йому»⁴⁰.

У 1923 р. рештки «Просвіт» повіту ліквідовуються кількома способами: а) «Просвіти» перетворюються на деякий час у хати-читальні, б) включаються до складу селянських будинків (сельбудів) або в) так, як наприклад у Малому Самборі, у помешканні «Просвіти» був створений Народний дім, а саме товариство просто було перейменовано 11 січня у «Мало-Самборське культурно-просвітне товариство»⁴¹. Головне тут, щоб слово «Просвіта» у назві товариства було відсутнє. Надалі, після ліквідації просвітянських осередків фактично єдиним центром культурно-просвітницької роботи на селі стає сельбуд. Більшовики вважали, що саме такий тип культурних закладів найбільш відповідає вихованню селян на «советській платформі». Знову товариство «Просвіта» у Конотопі відновило свою діяльність лише за часів німецької окупації – у квітні 1942 р.

Таким чином, протягом своєї короткої семирічної історії (1917–1923 рр.), існуючи в переломні для історії всієї української нації роки, товариства «Просвіти» на Конотопщині забезпечували те культурне піднесення, яке супроводжувало національно-визвольні змагання українського народу, а сам просвітянський рух став основною організаційною формою залучення широких верств населення до активної участі у цих процесах. Саме завдяки діяльності «Просвіт» національні театр, література, хоровий спів, ритуали поклоніння національним «пророкам» стали тими «сильними» формами впливу на народні маси, через які утверджувалася українська національна самосвідомість у сільській місцевості.

³⁹ Там само. Спр. 30. Арк. 93в.

⁴⁰ Там само. Спр. 915. Арк. 23.

⁴¹ Там само. Арк. 21.

REFERENCES

- Golubchenko V. «Prosvita» Sumshhyny v konteksti formuvannja nacional'noi' samosvidomosti: istorija ta suchasnist'. *Svitogljad-Filosofija-Religija: Zb. nauk. pr.* Sumy: DVNZ «UABS NBU», 2011. № 1. S. 221-230.
- Derzhavnyj arhiv Sums'koi' oblasti (dali – DASO). Lystivky. № 2672.
- DASO. F. R-4565. Op. 1. Spr. 23. 12 ark.
- DASO. F. R-4565. Op. 1. Spr. 25. 6 ark.
- DASO. F. R-4565. Op. 1. Spr. 30. 44 ark.
- DASO. F. R-4565. Op. 1. Spr. 102. 6 ark.
- DASO. F. R-4565. Op. 1. Spr. 905. 12 ark.
- DASO. F. R-4565. Op. 1. Spr. 915. 25 ark.
- DASO. F. R-7641. Op. 5. Spr. 70. 68 ark.
- DASO. F. R-7641. Op. 1. Spr. 322. 40 ark.
- DASO. F. R-7641. Op. 5. Spr. 887. 136 ark.
- Dibrova G. V oboroni ridnogo kraju (Z istorii' romens'koi «Prosvity» 1917–1924 rr.). *Literaturno-mystec'ki ta istorychni konteksty formuvannja nacional'noi derzhavnosti v dobu Ukrai'ns'koi revoljucii 1917–1921 rr. ta ih pedagogichna interpretacija v suchasnij osvittnij dijאל'nosti: materialy oblasnoi naukovо–praktychnoi konferencii z on-lajn transljacieju*, 21 bereznja 2018 roku. Sumy: KZ SOIPPO, 2018. S. 101–108.
- Do Shevchenkiv's'kyh Rokovyn. Kooperacyja y zhyzn'. Konotop, 1919. № 5. S. 4–5.
- Ivanushhenko G., Artjuh V. Dzherela do istorii Tovarystva «Prosvita» v Sumah (1917–1918 rr.). *Sums'kyj istoryko–arhivnyj zhurnal*. 2019. № XXXIII. S. 33–46.
- Instytut rukopysu Nacional'noi biblioteky Ukrainy im. V. Vernads'kogo (IR NBUV). F. 114. Spr. 457. 51 ark.
- Konotops'ka povitova ukrains'ka vchytel's'ka spilka. *Chernygovskaja zemskaja gazeta*. 1918. № 41–42.
- Kooperacyja y zhyzn'. Konotop, 1919. № 2. 15 javarja. S. 18–19.
- Kooperacyja y zhyzn'. Konotop, 1919. № 5. 1 marta. S. 2.
- Kooperacyja y zhyzn'. Konotop, 1919. № 7. 1 aprelja. S. 19–20.
- Kooperapcyja y zhyzn'. 1919. № 8. S. 11.
- [Korjak] Tors'kyj V. Ukrains'ka derzhavnist' i nova rolja «Prosvit». Harkiv: Ruh, 1918. 72 s.
- Nesterenko V. Tovarystva «Prosvita» na Sumshhyni v roky okupacii (1941–1943 rr.). Suspil'no-politychni procesy na ukrains'kyh zemljah: zb. mater. II Vseukr. nauk.–prakt. konf., m. Sumy, 21 travnja 2013 r. Sumy: SumDU, 2013. S. 41–43.
- Nova Rada*. 1917. 27 kvitnja.
- Nova Rada*. 1917. 6 lypnja.
- Olijnyk T. «Prosvity» na Ukraini. Nova gromada. Harkiv, 1917. 30 lystopada.
- Rada*. 1913. № 193. 24 avgusta.
- Synjavs'kyj O. Prosvita. *Ridne slovo*. 1917. 3 chervnja.
- Spravozdannja Tovarystva «Prosvita v Chernygozi za 1907 rik. Chernygiv, 1908. S. 21–22.
- Chernygovskaja zemskaja gazeta*. 1917. № 30.
- Chernygovskaja zemskaja gazeta*. 1917. № 37.
- Chernygovskaja zemskaja gazeta*. 1917. № 74.
- Chernygovskaja zemskaja gazeta*. 1917. № 82–83.
- Chernygovskaja zemskaja gazeta*. 1917. № 90–91.
- Chernygovskaja zemskaja gazeta*. 1918. № 5–6.
- Chernygovskaja zemskaja gazeta*. 1918. № 7–8.

K O H C E H C Y C

C O N S E N S U S

Homep 1 / 2021

Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrainy (dali – CDAVO Ukrainy).

F. 2581. Op. 1. Spr. 161. 235 ark.

CDAVO Ukrainy. F. 2201s. Op. 2. Spr. 367. 186 ark.

CDAVO Ukrainy. F. 2201. Op. 2. Spr. 380. 45 ark.